

Inleiding

Ik weet nog precies waar en wanneer ik besloot dit boek te schrijven. In Bukavu, op 21 november 2012. Een dag eerder was Goma in handen gevallen van de Mouvement du 23 Mars, kortweg M23 genoemd, een rebellengroep die zes maanden eerder de wapens had opgenomen tegen de regering in Kinshasa. Wat begonnen was als een erg lokale bron van geweld bracht Congo nog maar eens op de rand van een implosie toen M23 op die donderdag 20 november Goma innam, de hoofdstad van de provincie Noord-Kivu.

Het was mijn bedoeling de volgende dag de boot naar Goma te nemen, en van daar naar Kinshasa te vliegen. In de uren na de val van Goma kwam er ook in Bukavu, waar ik toen verbleef, een geruchtenstroom op gang. Iemand had iets gehoord over een geheim M23-conclaaf. Volgende week zouden de rebellen naar Bukavu marcheren. Iemand anders had ook over dat conclaaf gehoord, maar hem was ter ore gekomen (via de vriend van een vriend) dat ze pas de volgende maand Bukavu zouden innemen. De kinderen kwamen bevend thuis van school. Klasgenootjes stuurden sms'jes: M23 had zonet Goma verlaten en was al op weg naar hier. Als je morgen na het ontbijt het huis durfde te verlaten, was je tegen de middag zeker dood.

Het trauma van 2004 hing nog over de stad. In juni van dat jaar bezette het CNDP (Congrès National pour la Défense du Peuple) van generaal Laurent Nkunda Bukavu. Het hield de stad tien dagen in een ijzeren greep van plundering en seksueel geweld. De woede en frustratie van de Congolezen, hun vrees voor wat komen zou en de vernedering als gevolg van Goma's val waren erg duidelijk waarneembare ingrediënten van een zeer explosieve cocktail.

De betoging in de ochtend van 21 november 2012 liep geleidelijk uit de hand, en op de grote lanen tussen het centrum, de haven en de luchthaven ontstonden rellen. Later verspreidden de opstootjes en de brandende autobanden zich naar de verschillende woonwijken. Pas rond vier uur 's middags werd het rustig. De volgende dag verliet ik de stad.

In die onzekere uren besloot ik om dit boek te schrijven. De Congolese staat stond nog maar eens op het punt in te storten, en het beste wat we konden hopen was de zoveelste onuitvoerbare onderhandelde oplossing, met de erg eufemistische stempel van 'vredesakkoord' erop. Dat zou leiden tot een wapenstilstand en een nieuwe machtsdeling. Maar het vredesakkoord noch de wapenstilstand en evenmin de machtsdeling zouden leiden tot duurzame stabiliteit. Een politieke constellatie die een gemeenschappelijke agenda voor en vertrouwen tussen de gewapende groepen, partijen en gemeenschappen zou kunnen creëren, leek geen optie. De val van Goma legde het bankroet bloot van een slecht begeleid vredesproces waarbij de internationale gemeenschap het stuur in handen had gehouden, en waarbij Congo een standaardpakket van post-conflict-maatregelen opgedrongen kreeg. Zonder rekening te houden met het feit dat het land er nooit in geslaagd was de bladzijde van de conflicten echt om te slaan. Erg gewelddadige oorlogen en onwerkbaar vredesakkoorden waren het resultaat.

Ik besloot een uitgebreide analyse te maken van de conflicten in Congo. Dat zou alleen maar mogelijk zijn als ik de complexiteit van de conflicten als uitgangspunt nam, de verschillende conflictlagen ontrafelde, en aantoonde hoe de conflicten op de verschillende niveaus met elkaar verweven waren. Ik wilde analyseren hoe de verschillende vredesakkoorden en de internationale inspanningen om die te ondersteunen, er steevast niet in geslaagd waren om de voorwaarden te creëren tot duurzame conflictresolutie. Ze droegen nooit wezenlijk bij tot de versterking van de Congolese staat, en ze waren nooit in staat om de destructieve Rwandese impact op

de veiligheid in Congo om te buigen in een constructievere cohabitatie.

Rond de tijd dat ik een boekvoorstel naar mijn Engels-Amerikaanse uitgever ZED Books stuurde, werd M23 het land uitgejaagd. De mensen geloofden dat de overwinning tegen M23 en het Peace, Security and Cooperation Framework Agreement (PSCF) een keerpunt zouden zijn voor vrede en stabiliteit in Kivu. Maar tegen de tijd dat mijn contract met ZED ondertekend werd, lag dat *window of opportunities* alweer aan diggelen. Uiteindelijk schreef ik het grootste deel van het boek in een klimaat van steeds hoger oplopende spanningen die te maken hadden met de verkiezingen van 2016. De pogingen om Joseph Kabila's regime over zijn constitutionele grenzen te tillen, creëerden veel onrust in de steden, terwijl de conflicten in het oosten opnieuw polariseerden (met als bekendste voorbeeld Beni) en er nieuwe brandhaarden ontstonden (zoals in de Kasai).

Ik werkte de Engelstalige versie van mijn boek af rond de jaarwisseling 2016-2017. In de oudejaarsnacht sloten de belangrijkste politieke partijen na bemiddeling van CENCO, de Congolese bisschoppenconferentie, een akkoord om in 2017 verkiezingen te houden. Maar toen ik drie maanden later aan de Nederlandse vertaling begon, was het alweer zeker dat dit niet zou gebeuren.

Dit boek wil de verschillende grandoorzaken en lagen van het conflict identificeren, bekijken op welke manier ze elkaar beïnvloeden en analyseren hoe ze bijdragen aan het geweld van de laatste decennia in Congo. Het probeert ook te achterhalen waarom de nochtans erg kostelijke interventies van de internationale gemeenschap de Congolese staat niet uit zijn as hielpen herrijzen.

De conflicten in Congo worden vaak voorgesteld als blind cyclisch geweld en eeuwige barbarij. Met dit boek hoop ik bij te dragen tot een meer genuanceerde aanpak vanuit een bottom-upperspectief.

Conflictlagen

Centraal-Afrika zoals we het vandaag kennen is het resultaat van complexe regionale dynamieken waardoor lokale en nationale conflicten over de landsgrenzen heen doorlopen. Elk land uit de regio kent een ingewikkelde interne situatie en een gewelddadige recente geschiedenis, waarbij lokale tegenstellingen polariseerden en verstrengeld werden met die van de buurlanden. Politieke, sociale en economische instabiliteit leidden tot de bijna totale ontmanteling van de staat, met inbegrip van de politieke instellingen, het rechtssysteem en de administratieve structuren. De socio-economische infrastructuur raakte zwaar beschadigd, en in Congo zelfs helemaal vernield.

Na het einde van de Koude Oorlog ontwikkelden deze regionale dynamieken zich in de jaren 1990 tot een tsunami van dood en vernietiging, met als dieptepunten de crisis in Burundi na de moord op de pas verkozen president Ndadaye in 1993, de Rwandese genocide van 1994 en de twee oorlogen in wat eerst Zaïre en nadien de Democratische Republiek Congo (DRC) heette. Met name de oostelijke Kivuprovincies van Congo groeiden uit tot het slagveld van wat men de Eerste Afrikaanse Wereldoorlog is gaan noemen.¹ De overvloed aan natuurlijke rijkdommen in het land heeft een belangrijke rol gespeeld in de conflictdynamieken: de verschillende facties streden om de controle over de ontginning van en de handel in mineralen. Het resultaat was de implosie van de staat, een toestand van totale straffeloosheid en, bovenal, een noodlijdende bevolking. Miljoenen mensen zijn gestorven als direct of indirect gevolg van het geweld – het bloedigste conflict sinds de Tweede Wereldoorlog.² Het moeizame vredesproces noch het houden van verkiezingen in 2006 en 2011 herstelden de Congoese staat of brachten vrede en stabiliteit in het oosten van het land.

Wat is het kernprobleem in het oosten van Congo? Waar vechten die mensen voor? Die vraag wordt vaak gesteld maar is uiterst moeilijk te beantwoorden. Er is niet zoiets als hét conflict. Er zijn minstens drie conflictlagen die samenkomen in een historische context die op

zich al erg ingewikkeld is door de moeilijke cohabitatie van verschillende gemeenschappen, met een hoge bevolkingsdruk in een omgeving waar land een schaars en kostbaar goed is. De drie lagen tillen de conflicten over hun lokale impact. Ze overlappen en versterken elkaar, maar zijn niet tot elkaar te herleiden. Die drie lagen zijn: de problemen van de Congolese staat om zich te herstellen na de verschillende implosies, de verderzetting van het Rwandese conflict op Congolese bodem en de *rat race* om de exploitatie van de overvloedig aanwezige grondstoffen.

Ten eerste is er de strijd om de macht in Kinshasa na de ontmanteling van de Congolese staat. Al een paar weken na de onafhankelijkheid verviel Congo in een constitutionele en institutionele crisis waar het niet meer is uitgeraakt. De nieuwe natie werd onmiddellijk een pion op het schaakbord van de Koude Oorlog. Het duurde jaren voordat de overheid de controle over het hele grondgebied verwierf. En toen dat eindelijk het geval was, werd de Congolese staat geregeerd met zo'n extreme vorm van wanbeheer dat we er het woord 'kleptocratie' voor moesten uitvinden. Staatsinstellingen en openbare mandaten werden – en worden in hoge mate nog steeds – beschouwd als opstapjes naar persoonlijke verrijking. Het resultaat was een legitimiteitscrisis, een geruïneerde staat die het volledig ontbrak aan instrumenten om de rechtsstaat te waarborgen. Het vredesproces en de verkiezingen van 2006 hebben het kader voor de Derde Republiek gecreëerd, maar ook zij slaagden er niet in de Congolese staat uit zijn as te doen herrijzen. Die bleef niet alleen erg zwak, ze behield ook zijn roofzuchtige karakter.³

De tweede dominante conflictlaag voor vele waarnemers – zowel in Congo als in het buitenland – is de verantwoordelijkheid van de Rwandese regering voor veel van het onheil sinds het midden van de jaren 1990. De Rwandese burgeroorlog werd na de genocide naar Congo geëxporteerd toen op de vooravond van de overwinning van de Tutsirebellen van het Rwandees Patriottisch Front (RPF) twee miljoen Hutu's naar Kivu vluchtten. Burgers vormden de grote meerderheid

van deze vluchtelingen, maar die massa verborg ook de overblijfselen van het verslagen leger van president Juvénal Habyarimana en de milities die mee de genocide hadden georganiseerd en uitgevoerd. Zij organiseerden het leven in de vluchtelingenkampen die tussen Goma en Bukavu ontstonden, en ze deden dat volgens de schema's en de logica van het oude regime. Dat het rijk van de doodzieke Congolese dictator Mobutu zienderogen verkruimelde, heeft hen zeker geholpen. Ook de massale humanitaire hulp voor de kampen liet de autoriteiten van het verslagen Rwandese regime toe om hun rol en legitimiteit te versterken en de kampen te gebruiken als uitvalsbasis voor hit-and-runacties tegen de nieuwe heersers in de Rwandese hoofdstad Kigali.⁴ De reactie van het RPF op die destabilisatie versnelde uiteindelijk de val van Mobutu en was de eerste fase in een lang verhaal van directe betrokkenheid van het Rwandese nationale leger op Congolees grondgebied. Rwanda's directe interventies hebben de permanente aanwezigheid van de Rwandese gewapende oppositie nooit kunnen of willen beëindigen, maar zijn wel verantwoordelijk voor veel van het lijden van de burgerbevolking in Oost-Congo. De Rwandese tussenkomsten vielen samen met steun aan verschillende generaties rebellengroepen die door Congolese Tutsi's in stelling werden gebracht. De recentste gewapende groepering op deze lijst is M23, die begin 2012 een opstand tegen de Congolese staat begon. De gevolgen van de Rwandese oorlog en genocide vormen duidelijk een belangrijk leitmotiv in Congo's recente geschiedenis. Voor veel mensen is het zelfs de ultieme oorzaak van de conflicten en het lijden in Kivu.

Een nog grotere groep Congolese en buitenlandse Congowatchers beschouwt de illegale exploitatie van grondstoffen als de belangrijkste bron van geweld in Congo. Deze derde conflictlaag is volgens hen de voornaamste motivatie van buurlanden om zich in Congo te mengen. De grondstoffen verklaren volgens hen ook de lange lijst van buitenlandse of lokale milities, rebellen en andere gewapende groepen die met elkaar strijden om de controle over de verschillende delen van Kivu. Séverine Autesserre beschrijft helder hoe deze verhaallijn uiteindelijk dominant werd, en op welke manier ze de internationale

reactie op het geweld in Congo en in de regio van de Grote Meren uiteindelijk helemaal ging bepalen.⁵ De VN, deskundigen, academici, denktanks en gespecialiseerde NGO's hebben sinds het midden van de jaren 1990 de plundering van Congo's grondstoffen gedocumenteerd. Het resultaat zijn gedetailleerde rapporten waarin de politieke, militaire en economische verantwoordelijken voor die plundering worden genoemd en met de vinger gewezen. Verschillende landen en multilaterale instellingen werkten wetten, regels en programma's uit om de mijnbouw en de handel in conflictmineralen beter te controleren.⁶ Natuurlijk is de illegale exploitatie van de Congolese grondstoffen niet uitgevonden in de jaren 1990, maar in die periode veranderde wel de richting van die handel: Kampala in Oeganda en Kigali in Rwanda werden de belangrijkste handelscentra voor de Congolese natuurlijke rijkdommen die het land verlieten en op de wereldmarkt terecht kwamen, vaak via de Oost-Afrikaanse havensteden, de Arabische wereld of het Indiase subcontinent. De plundering van de grondstoffen is een dominant leitmotiv in de Congolese geschiedenis sinds Leopold II de Kongo-Vrijstaat creëerde als persoonlijk wingewest. De Vrijstaat werd zorgvuldig buiten de controle van het Belgische parlement gehouden, en dus van de constitutionele instrumenten om de gulzigheid van de vorst aan banden te leggen. Ook onder Mobutu ontsnapten de exploitatie en commercialisering van de natuurlijke rijkdommen van het land aan de controle van de staat, en dienden ze via parallelle circuits om de persoonlijke verrijking van de president te maximaliseren en de patronagenetwerken te bedienen die de basis van zijn regime vormden.

Het eerste hoofdstuk van dit boek gaat dieper in op de ontmanteling van de Congolese staat, de verderzetting van het Rwandese conflict in Kivu en de illegale exploitatie van de natuurlijke hulpbronnen van Congo als drie duidelijk te onderscheiden conflictlagen. In het tweede hoofdstuk bekijken we hoe deze lagen bovenop een complexe lokale omgeving komen, met ingewikkelde land- en identiteitsproblemen. Met deze achtergrond analyseren we de zeer recente geschie-

denis. Deze Nederlandse vertaling omvat een extra hoofdstuk om de gebeurtenissen sinds het begin van 2017 mee aan boord te nemen.